

שהרי זה בדיוק הגדר של ג' בינונים ואם כן אין הבדל בין בינונים לקטנים. ועל כרחנו חייבים לומר שההלכה בסעיף ה' היא משובשת, ולא הגיעה אלינו באופן מדויק ולכן יש למוחקה. ורק ההלכה שבסעיף ו' בשו"ע היא מדויקת. ותמה היעב"ץ על השו"ע והש"ך שמחזיקים בשתי ההלכות ולא מרגישים בקושי הקיים בסעיף ה' מצד הגמרא בשבת ומצד סעיף ו'.

מקור ההלכות שבסעיפים ה' ו-ו' בשו"ע

אוצר החכמה

היעב"ץ שם לב ששתי ההלכות בסעיפים ה' ו-ו' מקורם בדברי ר"י. לכן יצאנו כאן לחפש את המקור לדברי המחבר.

את המקור לסעיף ה' מביא הב"י (סימן רס"ב) מהמרדכי בשבת :

ה כתב המרדכי בפרק במה מדליקין (שבת ס"י רצב) על בן הנולד סמוך לחשכה והיה נראה יום אך היו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאוד והורה ר"י כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה למחרת לא שבת ולא יום טוב ואף על פי שהיה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום פעמים שאין מתחיל להחשיך כ"כ אע"פ שלילה הוא כבר עכ"ל.

ואת המקור לסעיף ו' מביא הב"י מהג"מ על הלכות מילה לרמב"ם :

ו ובהגהות מימון פ"א מהלכות מילה (אות ח) כתוב בשם סמ"ג (עשין כח קטו ע"א) השיב ר"י שאם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו ג' כוכבים בינוניים יש לסמוך עליהם שהוא לילה אפילו הוא למחר שבת אבל אם שהו [הכוכבים לצאת] אח"כ אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעיניהם רואות ויהא נימול לשמנה ואפילו אם יארע בשבת עכ"ל.

והנה התימה היא גדולה מאוד כי בשני ראשונים האו"ז ומהר"ם מרוטנברג מובאות

שתי הלכות אלו כתשובה אחת !

ונביא כאן את שני הקטעים במלואם :

ספר אור זרוע ח"ב - הלכות מילה סימן קב

... השיב ר' יצחק בר' שמואל זלה"ה על בן הנולד סמוך לחשיכה אך היה נראה יום אבל היו נראים כוכבים קטנים מאוד נ"ל כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה יום המחרת לא שבת ולא יום טוב ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אור היום פעמים שאין מתחיל להחשיך מהר כ"כ אע"פ שהוא כבר לילה אפי' כשאין אור הלבנה כלל בתחילת לילה וכ"ש כשיש אור הלבנה ואע"פ שפעמי' משתנים סדרי בראשית כדאיתא במו"ק כי נח נפשיה דר' פלו' אתחזיאו כוכבי ביממה זהו שעדיין היה ידוע וברור שהיה עדיין יום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלות [אלא] בהווה אפי' למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבי' (שכוכבים) שהיו נראים קטני' מאוד אע"פ שי"ל שאם היה לילה היו נראים גדולים ביותר כי מתוך ההלכה משמע שבשעת ראייתן יסמכו עליהם לענין איסור מלאכת שבת ואפי' אין נראים כקטנים מאוד לחשוב לילה עליהם בפחות מג'. לכל הפחות נחשוב אותם כבינונים ובג' מהם לילה. ואין נראה לומר דכוכבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא היינו כוכבים הידועים שכשיהיה לילה יהיו גדולים ודוקא לבקיאם בשמות הכוכבים קטנים וידועים מקום קביעותן מהני אבל לשאינם מכירים לא ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בשעת לידת הנולד מוכיחים על הקטנים הנראים קטנים מאוד שאינם מן הקטנים הנראים ביום. ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש ולד חוץ לפרוסדור ראו כוכבים נ"ל כי ראוי כאן לחלל עליו את השבת וכ"ש כאן חילול שבת אבל [אם] אחר הוצאת הראש נשתהה זמן מרובה טרם ראות הכוכבים אז אין לסמוך על הכוכבי' ואם לפי שיעור (השיעור) [השהייה] דומה להם בבירור (שהרי אם) [שהוא יום] בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהיה נימול לשמונה אפי' אירע בשבת אפי' החזיר ראשו ונשתהה לחזור ולהוציאו עד הלילה ואם יש ספק יהא נימול לתשעה אפי' בחול. יצחק בר' שמואל זלה"ה:

שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) סימן ריט

אוצר החכמה

על הבן הנולד סמוך לחשיכה והי' נראה יום והיו נראים [כוכבים] / כוכבים / קטנים מאד נ"ל כי יש לסמוך על הכוכבים ולספק לכל הפחות [ולמול] למחרת כיון שלא יהי' למחרת לא יו"ט ולא שבת אע"פ שהיה הרקיע מזהיר כיום פעמים שאין מתחיל להחשיך כל כך אע"פ שהוא כבר לילה אע"פ שאין אור לבנה בתחלת הלילה כ"ש עם אור הלבנה אע"פ שלפעמים משתנים סדרי בראשית כדאמר (מועד קטן כ"ה ע"ב) אתחזי ככבי ביממא זהו כשהי' יודעי' בבירור שהיום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלותו אלא בהוה.⁴ [ואשר] כתבת שהיו קטנים מאד אע"פ שי"ל שאם היה לילה הי' נראי' גדולי' ביותר כי מתוך ההלכה משמע דבשעת ראייתן יסמכו עליהן לענין איסור והיתר ומלאכת שבת ואפי' אין אנו בקיאי' בקטנים איך ראייתן ליחשב לילה על ידם בפחות משלשה לכל הפחות יחשב אותם כבינונים וג' מהן לילה ואין נ"ל דכוכבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא [היינו] כוכבים ידועים כשהי' לילה יהיו גדולים ודוקא לבקיאי' בשמות הכוכבים קטנים וידועי' מקום קביעותם מהני אבל שאינם מכירי' אותם לא. ועוד שהגדולי' שהיו נראי' גדולים בעת לידת הולד [מוכיחים] על הקטנים הנראי' ⁵ [קטנים מאד שאינם מן הנראים] ביום.

ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש הולד חוץ לפרוזדור ראו הכוכבים נראה כי גם ראוי לחלל עליו את השבת וכ"ש שאין כאן חילול אבל אם לאחר הוצאת ראש נשתהא שהות מרובה קודם צאת הכוכבים נראה דאין לסמוך על הכוכבים ואם לפי שיעור השיהוי דומה להם שהי' יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה אפי' יארע בשבת אפי' החזיר הראש ונשתהא לחזור ולהוציא עד הלילה. ואם יש ספק יהא נימול לט' אפי' יהא חול בשמיני.

4. הערה בדפוס פראג: באו"ז ליתא ואשר כתבת אלא כך אי' שם בהוה אפי' למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבי' שהיו נראי' קטנים וכו'
5. הערה בדפוס פראג: הגהתי עפ"י האו"ז

יש מעט שינויי לשון בין שני המקורות, לכן נעבור כאן על שתי התשובות וננקוט כאן בשיטה של בירור הנוסחאות קטע אחר קטע, תוך ציון המקור המבורר יותר.

ככל האפשר, השתדלנו שלא להגיה את הנוסח מדעתנו וכל הסוגריים הם מהנדפס של האו"ז והמהר"ם, אולם בשני מקומות נאלצנו על כרחנו להגיה את הנוסח, וכן הגיה גם הרב בניש בספר "זמנים בהלכה" ח"ב עמ' תקא הע' 33.

א. השיב ר' יצחק בן שמואל (הוא ר"י הזקן שבתוס', או"ז, ובמהר"ם לא נזכר שם המשיב)

אוצר החכמה

ב. המקרה: בן הנולד סמוך לחשיכה אך היה נראה יום אבל היו נראים כוכבים קטנים מאוד (או"ז, מהר"ם). בתוך התשובה מופיעים עוד שלשה פרטים שכנראה היו בתוכן השאלה:

אוצר החכמה

1) היה הרקיע מזהיר כ[עין אור ה]יום (או"ז, מהר"ם).

2) בזמן זה הופיעו גם כוכבים גדולים יותר מהכוכבים הקטנים מאוד ("ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בעת לידת הולד מוכיחים על הקטנים שאינם מן הנראים ביום"). (או"ז, מהר"ם).

3) יום המחרת הוא לא שבת ולא יו"ט (או"ז, מהר"ם).

ג. תחילת התשובה: נראה לי כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה יום המחרת לא שבת ולא יו"ט (או"ז).

ד. נימוקי התשובה: מדוע יש לסמוך, הרי עדיין הרקיע מואר ?

ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אור היום פעמים שאין מתחיל להחשיך מהר כ"כ אע"פ שהוא כבר לילה אפי' כשאין אור הלבנה כלל בתחילת לילה וכ"ש כשיש אור הלבנה.

לעיתים כבר לילה, למרות שהרקיע מואר ויש לכך שתי סיבות:

אוצר החכמה

(1) כאשר החושך יורד בקצב איטי.

(2) כשהלבנה מצויה בשמים בתחילת הלילה היא מאירה, ולמרות זאת נחשב זמן זה ללילה.

נראה לי שרצונו לומר כי הלילה תלוי בהראות הכוכבים, ולא בהעדר האור המוחלט, ולכן גם עדיין מואר נחשב זמן זה ללילה.

ואע"פ שפעמים משתנים סדרי בראשית כדאיתא במו"ק כי נח נפשיה דר' פלו' אתחזיאו כוכבי ביממה זהו שעדיין היה ידוע וברור שהיה עדיין יום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלות [אלא] בהווה. (או"ז)

^{הפסוק} רצונו לומר כי הופעת כוכבים אמנם מעידה על הלילה, ואין להקשות מהגמ' במו"ק כה, ע"ב שאיתא שם שכאשר נפטר ר' יעקב נראו כוכבים ביום (כאות משמייא על פטירתו) ואין ללמוד מגמרא זו שיש מצב בו רואים כוכבים ביום כי שם מיירי בנס מיוחד שנעשה לכבוד החכם הנפטר והיה שינוי מעשה בראשית, ולכן נראו כוכבים בעוד היום גדול (וכנראה שנראה אז ליקוי חמה מלא, כפי שמובא מקרה דומה בחיבור מתקופת הגאונים "סדר תנאים ואמוראים", וזה גרס להראות הכוכבים). אולם בנידון דידן ראו את הכוכבים סמוך לחשיכה וזאת דרכו של עולם (אין לתלות אלא בהווה), וזה מוכיח שאלו כוכבים המבשרים את התחלת הלילה.

ה. הרחבת התשובה גם למקרה שלא נשאל:

אפילו למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבים שהיו נראים קטנים מאוד. (או"ז)

השאלה למעשה הייתה כשלמחרת יום חול, אולם כאן אומר הר"י שגם אם למחרת היה שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבים קטנים מאוד. וכאן רואים מפורש נגד דברי שו"ע, שר"י החשיב את הכוכבים הקטנים ללילה. ונראה לומר שלמרחן השו"ע לא השתמש בתשובה המלאה של הר"י כפי שהיא מובאת באו"ז ובמהר"ם, אלא רק בתחילת תשובה זאת ובסוף תשובה זאת, וראה להלן. וכך מוכח שהרי בב"י שאב את תשובת הר"י מכלים אחרים: את הרישא מהמרדכי בשבת, שם התשובה קטועה, ואת

הסיפא מהגהות מיימוני פ"א דמילה. וזה מה שהביא את מרן לחלק בין סעיף ה' לסעיף ו', וכבר הרגיש בקושי היעב"ץ בקושי מסויים בין שני הסעיפים כמו שהבאנו דבריו לעיל.

ו. ביסוס הפסק:

אוצר החכמה

[ואשר] כתבת שהיו קטנים מאד אע"פ שיש לומר שאם היה לילה היו נראים גדולים ביותר - כי מתוך ההלכה משמע דבשעת ראייתן יסמכו עליהן לענין איסור והיתר ומלאכת שבת. (מהר"ם)

הר"י בא לשלול את האפשרות שכוכבים אלו הם "כוכבים גדולים" של הגמ' אשר אינם קובעים את הלילה ההלכתי. כותב הר"י שאמנם הכוכבים נראו קטנים מאד (כיון שעדיין מואר) ובליילה כשיחשיך הם עשויים להראות גדולים יותר, אולם אין לחשוש שאולי הם באמת "כוכבים גדולים" של הגמרא שבאמת הם כוכבים שנראים ביום, כי מתוך ההלכה בגמ' משמע שהולכים לפי הזמן שבו רואים את הכוכבים, ואז הם קובעים לילה ולא כפי שהם נראים מאוחר יותר.

מכאן נראה ברור כי הר"י היה מודע היטב למציאות הפשוטה של החשכת הרקיע והופעת הכוכבים, והבין בגמ' את המושגים גדולים בינונים וקטנים כפי שהסברנו באופן ההבנה הראשון. ומה שמופיע בשאלה כוכבים קטנים מאוד – ידע הר"י שזהו תאור של הרואה ולא הסיווג האמיתי של הכוכב.

ואפילו אין אנו בקיאים בקטנים איך ראייתן ליחשב לילה על ידם בפחות משלשה לכל הפחות יחשב אותם כבינונים וג' מהן לילה. (מהר"ם)

כאן מכריח הר"י שיש להחשיב כוכבים אלו כקובעים את הלילה. ועוד רואים מדבריו שהעולם היו סוברים שאפילו אם רואים כוכב אחד קטן, כבר היה ברור שהגיע לילה. ואמנם אם היינו יודעים שכוכבים אלו הם באמת קטנים – הרי שאפילו אחד מהם היה מספיק כדי לקבוע לילה; אלא שגם אם אין אנו בקיאים בכוכבים ואולי אין אלו כוכבים קטנים באמת, הרי שלכל הפחות כוכבים אלו הם כוכבים בינונים, ולפי הגמרא ג' בינונים קובעים לילה, הרי שבהראות שלשה כוכבים קטנים מאוד אפילו אם

הרקיע מזהיר הרי שזה כבר לילה כי לכל הפחות אלו כוכבים בינונים וזה סגי לגדר ^{אוצר החכמה} לילה.

ואין נראה לפרש דככבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא [היינו] ככבים ידועים כשיהיה לילה [לא] כך הגיה ב"זמנים בהלכה" ח"ב עמ' תקא הע' 33 והגהה זו מוכרחת] יהיו גדולים ודוקא לבקיאים בשמות הככבים קטנים וידועים מקום קביעותם מהני אבל לשאינם מכירים אותם לא. (או"ז)

הר"י שולל את האפשרות שאנו צריכים להיות בטוחים שהכוכבים הקטנים הללו הם באמת כוכבים שאינם גדולים (ובדיוק כמו האופן הראשון שפרשנו, שגודל הכוכבים האמיתי בא לידי ביטוי רק בלילה) ונפק"מ למעשה לענין השאלה שנשאל ר"י שאנו יכולים לסמוך על הכוכבים הללו שנראו קטנים מאוד כלילה, ואין לנו לחשוש שמא הם באמת גדולים; ולא ניתן לפרש שהלכה זו נמסרה לבקיאים שידועים היטב איזה כוכב הוא באמת קטן ואיזה כוכב רק נראה קטן אבל הוא באמת גדול.

ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בעת לידת הולד מוכיחים על הקטנים הנראים קטנים מאד שאינם מן (הקטנים צריך למחוק וב"זמנים בהלכה" הגיה שצריך לגרוס הגדולים) הנראים ביום. (או"ז)

ובמציאות השאלה נראו גם כוכבים גדולים יותר מלבד הכוכבים הקטנים המאוד, ואלו שנראו יותר גדולים היו באמת גדולים הנראים ביום, ומכאן שהנראים קטנים מאוד אינם מהכוכבים הנראים ביום, והם אמנם קטנים באמת, או לכל הפחות בינונים, ולכן יש לחשבם כלילה.

ז. הקטע האחרון נראה כסיכום הפסק:

ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש הולד חוץ לפרוזדור ראו הככבים נראה כי גם ראוי לחלל עליו את השבת,

וזאת ההלכה.

וכל שכן שאין כאן חילול.

וכל שכן במקרה השאלה של ר"י שלא היה שבת.

אבל אם לאחר הוצאת ראש נשתהא שהות מרובה קודם צאת הככבים נראה דאין לסמוך על הככבים ואם לפי שיעור השיהוי דומה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה אפי' יארע בשבת אפי' החזיר הראש ונשתהא לחזור ולהוציא עד הלילה. ואם יש ספק יהא נימול לט' אפי' יהא חול בשמיני. (מהר"ם)

ח. חתימת התשובה

יצחק בר' שמואל זלה"ה: (או"ז)

בהגהות מיימוניות כתב לפי הסיפא, וזה המקור לסעיף ו' שבשו"ע, והא לך שוב לשונו בב"י:

ו ובהגהות מימון פ"א מהלכות מילה (אות ח) כתוב בשם סמ"ג (עשין כח קטו ע"א) **השיב ר"י** שאם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו ג' **כוכבים בינוניים** יש לסמוך עליהם שהוא לילה אפילו הוא למחר שבת אבל אם שהו [הכוכבים לצאת] אח"כ אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה ואפילו אם יארע בשבת עכ"ל.

ואם נדקדק נראה שההג"מ הוסיף את התיבות **"ג' כוכבים בינוניים"** מה שלא נזכר בתשובת ר"י. וזאת אמנם לפי המובן בתשובת ר"י שהכוכבים שנראו קטנים מאוד הם אמנם כוכבים בינוניים (לכל הפחות), וכך עלתה ביד הג"מ תשובת הר"י מתומצתת ומסוכמת.

אולם כשבא מרן הב"י לקבוע הלכות אלו בשלחן ערוך היה בידו רק את דברי המרדכי שהם קטיעה מראש תשובת ר"י, וכנגדם את דברי הג"מ ולכן נראה למרן

המחבר כאילו מדובר כאן בשני הלכות שונות, אולם מגוף התשובת ר"י השלמה משמע שיש כאן מקרה אחד ודין אחד זהה בין בחול בין בשבת.

ולענין הלכה פוק חזי שהיום משערים בעלי הלוחות זמן צאת הכוכבים לכל ענין כזמן ההראות הראשוני של הכוכבים, ולית מאן דמשגח אם הרקיע מואר או לא מואר וכיצד נראים הכוכבים הבינוניים. ולא נראה שנוצרת למעשה מציאות כמו בסעיף ה' בערב שבת המצריכה שינוי בדין והחזקה כספק ומילה בעשירי.

^{ה"פ התפסה}

^{א"ר התפסה}

וכמו שכתב בעל שאילת יעבץ "סמי קמא מקמי בתרייתא", וראה בפת"ש יו"ד סימן רס"ב ס"ק ח' שצינו.

אחרית דבר

- אחר ששערתי שמרן המחבר לא ראה את תשובת ר"י השלמה (המופיעה רק באו"ז ובמהר"ם) הגיע לידי ספר "אור זרוע השלם" – מהדורה מדעית של ספר או"ז של מכון התורני בישיבת אור עציון ומכון ירושלים (תשס"א). בהקדמת הספר עמ' 19-20 הסיקו העורכים שהב"י לא ראה את ספר אור זרוע במקורו, כי תמיד כאשר שהוא מביא חיבור זה הוא מביאו מכלי שני, עיי"ש. הרי מאמרנו נמצא מסייע ומסתייע מפרי עבודה זו.

- אחד מהאחרונים העוסקים בדברי ר"י הזקן והשו"ע הוא האדמו"ר הזקן ר' שניאור זלמן מליאדי בעל שו"ע הרב ב"סדר הכנסת שבת". (ניתן למצאו בכל סידור תהלת ה' של נוסח חב"ד):

... ומה שנראים לפעמים כוכבים קטנים מאד מקודם לשליש שקיעה בא"י (וכפי ערך זה במדינותינו) הם באמת גדולים ברקיע אלא שלמראית עינינו נראים קטנים (כמ"ש בתשו' ר"י במהר"מ ב"ב והובאה בב"י סי' רס"ב ודלא כש"ך שלא ע"ש רק בב"י).

הגרש"ז כתב כאן גם כן נגד הבנת הש"ך.

הקטע שהבאנו כאן הוא קטע קצר מדברי הגרש"ז. אחר עיון בדבריו התברר לי שיש עוד רבות להוסיף על דברינו ולבאר את דברי האדמו"ר הזקן, אלא שקצר כאן המצע.

באחרית דברי התברר לי כי הפשט שהנחנו דלעיל בגמ' שכוכבים בינונים אינם נראים ביום, פירוש - לפני שקיעת החמה נסתר מדברי מהרלב"ח על הרמב"ם קידוש החודש (פ"ב ה"ו) שכתב וז"ל:

ולישב כל זה לענ"ד אקדים הקדמה קטנה והיא כי זמן הראות הכוכבים אינו אחד תמיד בכל השנה, דרך משל לדעת רבה ימצאו ימים בשנה שכוכב אחד בינוני יראה קודם שתשקע החמה ויש ימים שלא יראה עד אחר שקיעת החמה. גם יש ימים ששני כוכבים בינונים יראו עם שקיעת החמה בסמוך ויש ימים שלא יראו עד שיעבור זמן מה אחר שקיעת החמה.

הרי שיש כאן למהרלב"ח שיטה אחרת שניתן לראות כוכבים בינונים קודם שקיעת החמה. ואנו לעיל הסתפקנו מהו ביאור "כוכבים בינונים", אולם אנו הנחנו בפשיטות שלא ניתן לראות את הבינונים לפני שקיעת החמה. וכבר תמה על המהרלב"ח הרב יוסף שוורץ בספרו דברי יוסף דף מא,א איך קוראו בינוני אם הוא נראה קודם השקיעה.

ויש לומר שלשיטתו של המהרלב"ח שהגדרת "כוכבים בינונים" לא נובעת מתוך פירוש הגמרא שאלו כוכבים שאינם נראים ביום (כל' לפני השקיעה), אלא להיפך: המושג כוכבים בינונים לשיטתו הוא מושג ברור עוד לפני סוגיית הגמ'.

והדברים שעלו בדעתנו בדברי בעל התניא ובשיטת מהרלב"ח קובעים מאמר לעצמם, ובעזר הצור נפרסם הדברים בעתיד.

הדפסה ברזולוצית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
יודעי בינה - ב ואלטר, שי (עורך) עמוד מס : 168 הודפס ע"י אוצר החכמה